

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 7-8-9-10
1989-1990-1991-1992

İstanbul-1995

HADİS EDEBİYÂTINDA "KİTAP VE SÜNNET'E BAĞLILIK" ÜZERİNE GENEL BİR TETKİK

Prof. Dr. İsmail L. ÇAKAN

A. GEREKÇE

"Mükemmel" ve "son din" olarak gönderilmiş bulunan İslâm'ın iki temel kaynağı **Kitap** ve Hz. Peygamber'in yaşayış ve yorumları demek olan **Sünnet**'tir. Bu iki asl'a ya doğrudan ya da dolayısıyla dayanmayan, bunlardan kaynaklanmayan hiç bir görüş ve uygulama İslâmî bir nitelik taşımaz. Bu sebeple âlimler, sürekli olarak bütün güçleriyle ve ilmî metodlarla bu iki temel kaynağı değerlendirmeye, yaşadıkları devir ve bölge şartlarına en uygun uygulama şeklini tesbite çalışmışlar, görüş ve uygulamaların böylece "**islâmî bir nitelik**" kazanmasını sağlamışlardır. Ayrıca İslâm'a yabancı ne kadar gelişme ve akım varsa, onlara Kitap ve Sünnet ölçüleriyle karşı çıkarak mücadele etmiş ve toplumların islâmî kimliklerini korumasına yardımcı olmuşlardır. Buna, bugün çok rahat bir şekilde **kültürler arası mücadelede İslam kültürünün ya da İslam ülkelerinin kültür politikalarının korunması ve üstün kılınması gayretleri** de diyebiliriz. Yani **Kitap ve Sünnete bağlılık** (el-İ'tisâm), **müslüman ülkelerin kültür politikalarının hem adı hem de vazgeçilmez şartıdır**. Zaten ilerideki sayfalarda "muhtevâ" anlatılırken de görüleceği gibi, diğer din mensuplarına karşı takınılacak tavır ve onların müslümanlara olan etkileri de İ'tisâm bölümü içinde incelenmektedir. Ayrıca İslâm Kültürü'ne, yani Kitap ve Sünnet verilerine yabancı her duygunun **hevâ**, her uygulamanın da **bid'at** olduğuna ve "Kitap ve sünnete bağlılık"ın tabii sonucunun hevâ ve bid'atlardan uzak kalmak şeklinde gerçekleşeceğine dikkat çekilmektedir.

Konunun hem ilmî, hem dinî ve hem de sosyal boyutuna çok açık şekilde ışık tutan bir hadîs-i şerifinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"Size, sımsıkı sarıldığınız sürece sapıtmayacağınız iki şey bıraktım: Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünneti"¹

İslâm ümmeti için kimlik kaybına uğramamanın, sosyal gelişmelere mağlub olmamanın yolu, "Kitab ve Sünnet'e bağlılık"tır. Kabul etmek gerekir ki, daima başıbozuk ve serbest bir hayatı arzulayan his ve heveslerin, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslâmî esaslara tâbi kılınması, günümüzün çok karmaşık ve bunalımlı gidişi içinde, geçmiştekinden daha da önemli ve ciddi bir mâhiyet kesbetmiş bulunmaktadır. Bugün müslümanların önemli bir kesiminin, duygularının ve İslâm dışı unsurların, propagandaların yozlaştırdığı bir anlayış ve yaşayışa gönül verdikleri, inkar kabul etmez acı bir gerçektir. Her hâl ü kârda Kitab ve Sünnet'e bağlı kalması gereken müslümanları his ve heveslerinin uydusu görmek, İslâmî kimlik ve kişilik noktasından, toplumda büyük ve ciddi bir gönül hastalığının varlığına işaret eder. Hemen hemen herkes, kendi his ve heveslerine göre müslüman olmaya özeniyor. Konuları fertler "**bana göre**", topluluklar "**bize göre**" diye yorumluyor, "**İslâm'a göre müslüman olma görevi**"ni ihmal ettiklerinin farkına bile varmıyorlar. Bu tavırlarına bir de "**çağdaşlık**" kılıfı geçirdiler mi, tehlikenin boyutları iyice büyüyüyor. Oysa his ve heveslere göre müslüman olmak değil, Kitab ve Sünnet'e göre müslüman olmakla görevli bulunuyoruz. "**Heveslerine uyanlardan daha sapık kim vardır?**"² "**Kim Rabbının azametinden korkup nefisini, heveslerin sevkettiği kötülükten alıkoymuşsa varacağı yer hiç şüphesiz cennettir.**"³

Öte yandan "Kitab ve Sünnete Bağlılık" ve Hz. Peygamber'in getirdiklerine gönülden tâbi olmak için öncelikle bu temellerin tanınması ve bilinmesi gerekmektedir. İşin ilmî boyutu burada kendisini göstermektedir. Kitab ve Sünnet'in öğrenilmesi, onların mesele edinilmesine bağlıdır. Bu da âyet ve hadisler üzerinde durup düşünmek ve geçmişteki âlimlerin yorumları ve anlayışlarını öğrenip değerlendirmekle mümkündür. "Âyet ve hadisler üzerinde değerlendirme yapmak sizin ne haddinize?" diye müslümanların ve özellikle din eğitimi görenlerin karşısına çıkmamanın hiç bir mantığı ve delili yoktur. Anlamak için müslümanın âyet ve hadisler üzerinde kafa yorması, zaman ayırması, bunun için ihtiyaç duyacağı bilgileri öğrenmesi kadar güzel, tabii ve isâbetli ne olabilir?

Son yıllarda İslâm dünyasının gündemine gelen "bilginin İslâmîleştirilmesi," Kitab ve Sünnet ölçüleri açısından ilimlerin yeniden

1 Muyatta, kader 3.

2 el-Kasas (28), 50.

3 en-Nâziât (79), 40-41.

gözden geçirilmesi ve araştırılması şeklinde yorumlanmalıdır.

İslâmî kimlik ve kişiliğe sahip nesiller yetiştirme görev ve sorumluluğunda olan eğitim kurum ve kuruluşları, Kitap ve Sünnet temellerine son derece dikkat etmekle yükümlüdürler. İslâm'ı kendi anlayışları içine hap-sedici davranış, program ve telkinlerden kesinlikle uzak kalmak zorunda-dırlar. Çünkü ne temellerinden saptırılmış bir İslâm anlayışı ne de İslâm'a temelden zıt doktrinler ve anlayışlar müslümanlar için kimlik un-suru olarak düşünülemez. Bu sebeple de özellikle son yıllarda -İslâm'a dost olmayan mihrakların telkin ve teşviki ile yoğunlaşmış bulunan Sün-net'e karşı tutumlar, Sünnet'in güvenilirliğini sorgulayan anlayış ve beyânlar, İslâm kimliği ve kişiliğine hatta kültür politikalarına muhâlefet anlamı taşımakta ve müslümanlara zarar vermektedir. Kültürler arası mücadelede kendi öz değerlerine sahip çıkabilmenin temel şartı, o kültü-rün kaynaklarına sıkı sarılmaktır. Bu bakımdan "Kitap ve Sünnet'e Bağ-lılık" konusu ilmî, dinî ve sosyal açılardan sürekli ve güncel ehemmiyeti hâiz bulunmaktadır.

Burada, "Kitap'a bağlanmakla Sünnet'ten müstağnî kalınamaz mı?" diye bir soru akla takılabilir. Sünnet'in, İslâm sistemi ve müslümanın ha-yatı açısından önem ve etkinliğini öğreten bizzat Kitap'tır. Sünnet'e bağ-lanmayı emreden Kitap'tır. Bu sebeple de konu hemen bütün musannif muhaddislerce "Kitap ve Sünnet'e bağlanmak" şeklinde değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, Allah'a ya da Allah'ın ipine (kitap) tutunmak, yani i'ti-sam, tam anlamıyla ittika ve müslüman olarak ölebilmek için de gereklidir. Fertler için bu kadar önemli olan konu, toplumlar için **tevhid üzere ictimâ' ve tefrikadan uzak kalmak** anlamındadır. Zira konuya ışık tu-tan âyetler, Hac ibâdetinin icrâ edildiği Mekke'yi tanıtan ve ehl-i kitâb'ın, müslümanlar için arzettiği "**gerisin geri küfre çevirme**" tehlikesine **dikkat çeken âyetlerden hemen sonra gelmektedir. Bu gelişten anlaşılmatadır ki hac, ümmet çapındaki tevhid üzere ictimâmın hem bir vesilesi hem de maksatlarından birini oluşturmaktadır.** Zira "önce tevhid-i kulûb sonra da tevhid-i ef'âl" hak dinin en büyük rük-nüdür. Peygamber Efendimizin beyâm ile "Allah'ın yardımı cemaat üzeri-nerdir"⁴ Dinin bütün varlığı da cemaatın tesisine bağlıdır. Bu yüzden pek tabiidir ki, cemaatlerini za'y ve perişan edenler, mutlaka perişan olurlar. Şuna da işâret edelim ki, iman ehli, tevhid-i ef'al (davranış birliği ve bü-tünlüğü) etmedikçe gerçek ittikaya ulaşamaz ve mutlu sona eremezler. Mü'minleri önce **tevhid-i kulûb** sonra **tevhid-i ef'âl'e** iletcek olan esas

4 Tirmizî, fiten 7, Nesâî, tahrîm 6.

ise, **i'tisâm**dır; "**Kitap ve Sünnet'e bağlılık**", yani müşterek aslî değerlere müştereken sahip çıkmak'tır.

İ'tisam için sadece bir cemaat olmak da yetmemektedir. Zira konuyu açıklayan Âl-i İmrân Sûresi âyetleri şöyle devam etmektedir: "**İçinizden önde gider, hayra davet eder, ma'ruf ile emir ve münkerden nehyeder bir ümmet (grub) olsun, işte onlardır o felâhı bulacaklar.**"

Ümmet, öne düşen, çeşitli grubları toplayan, kendilerine tâbi olunan cemaat (grub) demektir ki, bunların önünde de imam bulunur. Cemaatle namaz, burada söylenmek istenen manzaranın gerçek bir görünümünü sergilemektedir. Bu demektir ki İ'tisam için hayr'a davet, emir bi'l-ma'ruf, nehiy ani'l-münker yapacak bir ümmet (grub) ve imâmet teşkili müslümanlar için imandan sonraki en önemli görevdir ve bunu yapabilenler ancak felâha erebileceklerdir.⁵

Netice olarak, muvahhid, müttehid ve müstakîm bir sosyal bünyenin gereği, milletler ve kültürler kargaşası içindeki günümüzde bu gereğin giderek genişleyen boyutlarda hissedilir hale gelmesi, i'tisam mevzuunun akademik programlarda yer alması yanında ayrıca araştırmaya tabi tutulmasını da zorunlu kılmaktadır. Konuya belli bir yaklaşımın sağlanabilmesi kanaatımızca ancak bu yolla mümkün olabilecektir.

B. ÇERÇEVE

Bu araştırma, el-İ'tisam konusunun hadîs edebiyatı içindeki durumunu ve muhtevâsını tesbit çalışmasıdır. Bu sebeple kaynaklarda bilhassa i'tisam teriminin kullanılmış olmasına dikkat edilecektir. Ne var ki, bu terimi kullanmamakla birlikte **lüzûmu's-sünne** veya **ittibâu's-sünne** gibi ifadelerle, müslümanlar için Sünnet'in, dolayısıyla ve öncelikle Kitab'ın gerekliliğine dikkat çeken musannıfların yaklaşımlarına da imkân ölçüsünde yer verilecek, değerlendirmeler bu çerçevede gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

İlerideki sahifelerde görüleceği gibi i'tisam teriminin gerek Kur'an-ı Kerim gerekse hadis-i şeriflerde geçmekte olmasına rağmen, hadis edebiyâtında müstakîl bir bölüm veya bâb olarak ilk kez ne zaman ve hangi kapsamda yer aldığını tesbit edebilmek konuya ait gelişmelerin sıhhatli bir değerlendirilmesi için oldukça büyük bir ehemmiyet taşımaktadır.

⁵ bk. Elmalı, **Hak Dini**, II, 1155, İstanbul, 1960.

Konu, Kettânî'nin de isâbetle belirttiği gibi **Kütübü's-sünne** diye bilinen ve sünnete ittibatı, onunla ameli teşvik eden, sadr-ı evvelden sonra ortaya çıkan bid'atları terketmeyi öğütleyen kitaplarda⁶ işlenmiştir. Kabul etmek gerekir ki, başlangıç olarak, sosyal ve siyâsi gelişmelerin de etkisiyle bu eserlerde konu daha geniş tutulmuş bulunmaktadır. Meselâ İbn Ebî Âsım'ın (ö. 287/898) "**es-Sünne**"si 108 bâb ve toplam 1559 rivâyetten meydana gelmektedir. Oysa konu, tasnif devri hadis edebiyatında asla bu hacimde ele alınmış değildir.

Şuna da işâret edelim ki, Kettânî'nin "**Sünne**" sahipleri olarak verdiği listede yer alan bütün musannıflar h. 253-290 tarihleri arasında vefât etmişlerdir. Buhârî'den önce vefât etmiş tek musannıf Ebû Asım Hubeş (253/867)'dir. Onun da eseri "**Kitabu'l-istikâmeti fi'r-reddi alâ ehli'l-bid'a**" adını taşımaktadır. Ehl-i bid'ata reddiye olarak kaleme alınmıştır. Bugün elimizde neşredilmiş olarak bulunan Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ile İbn Ebî Asım'ın "**Kitâbu's-sünne**"leri de Buhârî'den sonra olmanın yanında, ehl-i sünnet ve'l-cemaat görüşleri istikâmetinde bid'at ve ehl-i bid'atla mücâdeleye ağırlık veren muhtevâlara sahiptir. Sistematik olarak i'tisamdan bahsetmemektedir. Bize öyle gelmektedir ki, i'tisam konusunu gerek bir bölüm bütünlüğü içinde sistematik olarak, gerekse müstakil bir eser olarak⁷ ilk kez işleyen yine Buhârî olmaktadır.

Bu sebeple de İ'tisam konusunun Buhârî'den takib edilmesi, diğer eserlerin onun etrafında ele alınması uygun olacaktır.

C. KAVRAM

el-İ'tisam (الاعتصام) lügatte, men' etmek, mâni olmak ve korumak anlamlarına gelen el-İsme (العصمة) kökünden iftial vezinde türetilmiş bir kelimedir. Âsım (العاصم) mâni ve hâmi (الحامي) demektir.

لا عاصم اليوم من امر الله الا من رحم

O'nun merhamet ettikleri dışında, bugün Allah'ın emrinden koruyacak hiç bir şey yoktur⁸ Onları Allah'dan koruyacak hiç kimse yoktur.⁹

" مالكم من الله من عاصم " Sizi Allah'ın azabından koruyacak kimse

6 Kettânî, Risâle s. 37 vd.

7 Buhârî, Sahih'in itisam bölümünde yaptığı bir atıfla böyle bir eserin varlığı izlenimini vermektedir. İleride konuya temas edilecektir.

8 Hud (II), 49.

9 Yunus (10) 27.

yoktur¹⁰ âyetleri bu mânâyı açıkca yansıtmaktadır. Yine şu âyet-i kerîmede de kelimenin aslındaki korumak ve başkalarının zararını defetmek manâlarını bulmaktayız. "وَاللّٰهُ يَعْصَمُكَ مِنَ النَّاسِ" Allah seni insanlardan koruyacaktır.¹¹

Hadiste de " فقد عصموا منى دماءهم و أموالهم " bunları yapanlar, kanlarını ve mallarını benden korumuşlardır"¹² şeklinde aynı anlamda kullanılmıştır.

el-İ'tisam kelimesi âyetlerde temessük (tutunmak) anlamında geçmektedir. Kelime hemen daima (ب) bâ harf-i cerri ile ve çoğu kere doğrudan Allah, bir âyette de hablullah kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Meselâ:

الا الذين تابوا و اصلحوا و اعتصموا باللّٰه و اخلصوا دينهم للّٰه فاولئك مع المؤمنين

"Ancak tevbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a sarılanlar ve dinlerini sırf Allah'a has kılanlar, işte bunlar mü'minlerle beraberdirler."¹³

فاما الذين آمنوا باللّٰه و اعتصموا به فسيدخلهم فى رحمة منه و فضل و يهديهم الى صراط مستقيما

"Allah'a inanıp O'na yapışanları Allah, kendinden bir rahmet ve lutf sokacak ve onları doğru bir yola iletecektir."¹⁴

و من يعتصم باللّٰه فقد هدى الى صراط مستقيم

Kim Allah'a sarılırsa muhakkak ki o, doğru yola iletilmiştir"¹⁵

فاقيموا الصلاة و آتوا الزكاة و اعتصموا باللّٰه هو مولاكم فنعم المولى و نعم النصير

"Haydi namazı kılın, zekatı verin ve Allah'a sarılın, sahibiniz O'dur. Ne güzel sahib ve ne güzel yardımcıdır O."¹⁶

و اعتصموا بحبل اللّٰه جميعا و لا تفرقوا

"Ve topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın."¹⁷

Hadîslerde de el-İ'tisam kelimesi aynı manada değişik kipleriyle kullanılmıştır. Meselâ:

فاعتصموا بحبل اللّٰه فان حبل اللّٰه القرآن

10 el-Mü'min (40), 33.

11 el-Maide (5), 67.

12 Buhârî, iman 17, itisam 28; Müslim, iman 34-36.

13 en-Nisa (4), 146.

14 en-Nisâ (4), 175.

15 Âl-i İmrân (3), 101.

16 el-Hacc (22), 78.

17 Âl-i İmrân (3), 103.

Allah'ın ipine sımsıkı sarılıңыз. Zira Allah'ın ipi Kur'ân'dır.¹⁸

و انى قد تركت فيكم ما لن تضلوا بعده ان اعتصمتم به

"Ben size sıkı sarıldığınız sürece asla yolunuzu şaşır-
mayacağınız Allah'ın kitabını bıraktım"¹⁹ hadisleri bunlardandır.

Aliyyu'l-Kâri'nin de işaret ettiği gibi Kitab'a, Kur'ân'a bağlılık, sünnete sarılmayı gerektirecek, bir başka ifade ile kitaba bağlanmak, sünneti yaşamakla gerçekleşecektir. Bu husus ayrıca Hz. Peygamber ta-
rafından açıkça ifade buyurulmuştur:

تركت فيكم امرين لن تضلوا ما تمسكتم بهما كتاب الله و سنة رسوله

"Sıkı sarıldığınız takdirde asla yolunuzu sapıtmayacağınız iki
şey bıraktım size: Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünneti."(Muvatta,
kader 3)

Konunun hadîs edebiyatında aldığı yeri tespit ederken de görüleceği
gibi, musannıflar el-İ'tisam tabirini kitab ve sünnetin her ikisi için bir-
den kullanmışlar, i'tisam'ın hem kitab hem de sünnet'e yönelik olduğunu
böylece vurgulamışlardır. Bize göre bu, bir çerçeve genişletme değil, kon-
unun gerçek boyularını tesbit etmektir.

D. TARİHÇE

Konunun târihçesini ya da hadîs edebiyatı içindeki yerini, tasnif dev-
ri ve sonraki eserlerde olmak üzere iki ayrı başlık altında tetkik etmek
mümkündür.

1. Tasnîf devri eserlerinde el-İ'tisâm

İ'tisam konusu tasnîf devri hadîs edebiyâtında aşağıdaki şekilde yer
almış bulunmaktadır:

Buhârî'de Kitâbu'l-i'tisâm bi'l-kitab ve's-sünne adıyla 96. bölüm
olarak 28 bâb ve 95 hadîs.

Müslim'de Kitâbu'l-fedâil'de 36,37 ve 38. bâblar. Ayrıca Kitâbu'l-
akdiye'de de Hz. Peygamber'in hükümlerine uymakla ilgili bâblarda ko-
nuya yer verilmiş.

18 Dârimî, fedâilu'l-Kur'ân 1.

19 Ebu Davud, manasik 56; Ibn Mace, menâsik 84.

Ebü Dâvûd'da; **Kitâbu's-sünne** adıyla 39. bölüm hemen tamamıyla müstakil **Kitâbu's-sünne**'lerin muhtevâsına sahiptir. Özellikle 5. ve 6. bâblar sünnete bağlılıkla ilgilidir.

Tirmizî'de; **Kitâbu'l-ilm**'de 16. ve 17. bâblarda toplam 4 hadîs, **el-Ahz bi's-sünne ve ictinâbi'l-bid'a** ve **el-İntiha ammâ nehâ anhu Resûlullah** başlıklarıyla.

Nesâî'de; yok.

İbn Mâce'de; **Mukaddime** 1. bâb **ittibâi sünneti Resûlillah (s.a.)** ismini taşımakta ve 11 hadîs ihtivâ etmektedir. Ayrıca **Mukaddime** bölümü tamamıyla **Kitâbu's-sünne**'lerin muhtevâsına sahiptir. Tamamı 24 bâbtir.

Dârimî'de; **Mukaddime** bölümünün 16. babı **ittibâu's-sünne** adını taşımakta ve sonrasındaki bazı bâblar da el-İ'tisâm konularını kapsamaktadır.

İbn Hibbân'ın **Sahîh**'inde; **el-İ'tisâm bi's-sünneti vemâ yeteallaku bihâ** başlığıyla bir bâb olarak yer almaktadır.

2. Tasnif devrinden sonraki hadîs edebiyâtında el-İ'tisâm

Tasnif devri eserlerine dayalı olarak telif ve tasnif edilen hadîs külliyyâtında İ'tisâm konusu ihmal edilmiş değildir. Zira aradan geçen zaman ve sosyal gelişmeler, sık sık ve daha işin başında imân ve islâm ile ilgili bahisler arasında Kitap ve Sünnete bağlılıktan bahsetmeyi gerektirmiştir. Mühyi's-sünne el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî (ö. 516/1122) tarafından hadîs edebiyâtı tarihi içinde ilk kez uygulanan bir seçim ve sistemle meydana getirilen **Mesâbihu's-sünne**; yine, dikkat ve himmetleri sünnet üzerine çekmek maksadıyla telif ettiği **Şerhu's-sünne** gibi eserlerde İ'tisâm bölümü hemen ilk konular olarak iman bahisleri içinde genişçe yer almaktadır. Aynı durum **Câmiu'l-usûl**, **Kenzu'l-ummâl** ve **et-Terğib ve't-terhib** gibi eski ve **et-Tâc** gibi cem nitelikli yeni tasniflerde de görülmektedir.

Ayrıca bid'at ve hurâfelerle mücâdele lüzûmunu duyan İmam Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi âlimler de **el-İ'tisâm** adlı eserler kaleme almak suretiyle konunun haiz olduğu fevkalâde önemi gözler önüne sermeye, dikkatleri bu noktadaki tehlikeye çekmeye ve Sünnet'e ait unutulmuş prensip ve uygulamaları canlandırmaya gayret etmiştir.

Günümüzde yaşanmakta olan kültür anarşisi içinde başı dönmüş, kendini unutmuş ya da belli görüş ve hiziplerin tutsağı olmuş müslümanlara, İslam kimliğini hatırlatmak, onlara yakışan yegâne tutu-

mu benimsetmek görev ve sorumluluğu bu işin tahsilini yapanlarıdır. İlâhiyatçılain konuya dikkatle ve ısrarla eğilmeleri bu açıdan hayati önem arz etmektedir.

E. YAKLAŞIMLAR

Konuya eserlerinde yer veren musanniflerin, i'tisamı nasıl anlayıp ele aldıklarını, tesbit etmek, müslümanın kimlik ve kişiliğinin tarih içinde nasıl yorumlandığını da anlamak olacaktır. Bu sebeple öncekilerin konuya yaklaşımlarını -özetle de olsa- önce bir tesbit etmekte büyük faydalar bulunmaktadır.

1. Buhârî'nin Yaklaşımı

Concordance'ı hazırlayanlarca yapılan tasnife göre 97 bölümden oluşan Buhârî'nin Sahîh'inde **Kitâbu'l-i'tisâm bi'l-kitab ve's-sünne** 96. sırayı almaktadır. Bu bölüm -yukarıda işâret edildiği gibi- 28 bâb ve 95 hadîsten meydana gelmektedir.

Buhârî, öncelikle bölüm adını el-I'tisâm bi'l-kitab ve's-sünne diye tesbit etmiştir. Bu tesbit, Buhârî'ye göre bu iki kaynak arasında fevkalâde sıkı bir münâsebetin olduğu anlamına gelmektedir. Her ne kadar iki şey arasındaki kesin mübâenet (zıdlık, farklılık) ifâde eden (,) atıf harfi ile Sünnet, Kitab'a atfedilmişse de bu başlık, **"bu ikisinden birine tutunmanın yek diğerine sarılmak anlamına geldiği"**ne delâlet etmektedir. En azından Buhârî'ye göre bu böyledir. Nitekim bölüm başlığından hemen sonra, İslâm'ın kemâlini belgeleyen âyetin nâzil olduğu gün konusunda yahûdî bir âlim ile Hz. Ömer arasında geçen konuşmayı vermekte, peşinden de yine Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in vefâtını takib eden gün minberden müslümanlara hitâben, **"Bu Kur'ân, Allah'ın, elçisini kendisiyle doğru yola ilettiği kitaptır. Binaenaleyh siz de ona sarılın ki hidâyete eresiniz"** diye tavsiyede bulunduğunu nakletmektedir. Hz. Peygamber'in Abdullah İbn Abbas hakkında **"Rabbım, ona Kitab'ı öğret"** duasında bulunduğuna işâret ettikten sonra, Ebu Berze hazretlerinin, **"Allah sizi İslâm ve Muhammed (s.a.) ile şereflendirdi (her şeyden müstağni ve yüce kıldı)"** kanaatine yer vermektedir. Son olarak da Abdullah b. Ömer'in, Abdulmelik b. Mervan'a; **"gücüm ölçüsünde Allah'ın ve Resûlü'nün sünneti üzerine seni dinleyip itaat edeceğimi bildiririm"** diye mektup yazdığını kaydetmektedir. Buhârî böylece Ashâb-ı kirâm'ın Kitab ile Sünnet'i nasıl bir arada mütâlaa ettiklerini, birini diğerinden ayrı düşünmediklerini belgelendir-

miş olmakta ve âdeta bu bölümde konuya nasıl yaklaşacağını belirlemektedir.

Ayrıca burada hemen işâret etmeliyiz ki Buhârî, i'tisâm konusunu fevkalâde önemseddiği için **Kitâbu'l-i'tisâm** adıyla müstakil bir çalışma daha yapmış veya en azından böyle bir çalışmayı plânlamıştır. Zira bu giriş bilgileri arasında "**Kitabu'l-i'tisâm'ın aslına bakılsın**" diye bir atıfta bulunmaktadır. Ne var ki onun böyle bir müstakil eserine ne varlık olarak ne de bilgi kaydı olarak bu atıftan başka hiç bir yerde rastlamak mümkün olmamıştır.

Buhârî, Kitabu'l-i'tisâm'a, Hz. Peygamber'in, **cevâmiu'l-kelim** niteliğindeki Kitab yani Kur'ân ile gönderildiğini tesbit ile başlamakta, hemen peşinden de Resûlullah'ın sünnetine uymak gereğini belgeleyen ve Hz. Peygamber'in Allah elçisi olarak **Kitab** ve **ümme**t karşısındaki konumunu ve evsâfını belirleyen 12 hadîslik uzun bir bâb açmaktadır.

Bu iki bâbın birbirini tâkib etmesi, Buhârî'nin, Sünnet'i, Kitabın bağlayıcı, uyulduğu zaman kurtarıcı bir peygamberî açıklaması olarak değerlendirdiği anlamına gelmektedir. Çünkü Kitab'ın vahy ve cevâmiu'l-kelim niteliklerinden sonra Hz. Peygamber'in konumunu ve O'nun yolunu izleyenlerin kurtulacağını belgeleyen hadisleri vermek, ancak böyle bir düşüncenin sonucu olabilir.

Sünnet'in bağlayıcılığına inanmanın bir başka tabîî sonucu gereksiz sorularla yeni bazı sınırlamaların getirilmesine meydan verilmemesidir. Buhârî bir önceki bâb'ın son hadisi olarak Hz. Peygamber'in, "**ben sizi kendi halinize bıraktığım sürece siz de beni kendi halime bırakınız. Zira sizden öncekiler, gerekli-gereksiz sual sormaları ve peygamberleri(nin tebliği ve konumu) hakkında ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır. Binaenaleyh ben sizi bir şeyden nehyettiğim zaman ondan derhal kaçınınız; birşeyi de emrettiğimde gücünüz ölçüsünde onu yerine getiriniz**" hadisi ile bitirmişti. Peşinden hemen "**çok sual sormanın ve kendisini ilgilendirmeyen konuları deşıştirmenin çirkinliği**" başlığıyla bir bâb açmak suretiyle hem konunun genel akışını hem de bu iki bâb arasındaki sıkı münâsebeti ve uyumu gözetmiş ve göstermiştir. Dokuz hadîslik bu başlık altında, Hz. Peygamber'i kendi haline bırakmanın, her şeyi sormamanın lâzım geldiği, hele hele "**açıklanması halinde soran için utanç vesilesi olabilecek konuları**" hiç sormamak gerektiği, zira Hz. Peygamber'in açıklamasına itiraz ya da onu temyiz imkânı bulunmadığı, gereksiz soruların "**Allah'ı kimin yarattığı?**" gibi tamamen teorik ve tehlikeli noktalara kadar uzanabileceği, oysa hakkında yeter bilgi verilmemiş (ruhun

mâhiyeti gibi) konuların bulunduğu hatırlatılmıştır. Buhârî bu konulara işâret eden hadîsleri bu bâbta sıralamak suretiyle her akla gelen konunun sorulmasında ve her konuda nihâî bir açıklama getirilmesinde insanlar için fayda olmadığını, Kitap ve Sünnet'in bazı hususlarda **bilerek sınırlama getirmediğini** ya da başka bir ifâde ile **bilinçli boşluklar bıraktığını**, onları böylece kabullenmenin de Kitap ve Sünnet'e bağlılık gereği olduğuna dikkat çekmiştir. Konu üzerinde biraz düşünülecek olursa, Buhârî'nin bu yaklaşımının isâbetli, hikmet-i teşri'yye ve maslahat-ı nâs açısından uygunluğu anlaşılacaktır.

Buhârî dördüncü bâb olarak, Hz. Peygamber'i açıklama zorunda bırakmamak gerektiği fikrinin devamı ve tamamlanması için "**Nebî'nin (s.a.) fiillerine uymak**" konusuna yer vermiştir. Bu başlık altında, Hz. Peygamber'in altın yüzük taktığını, sonra birgün bunu çıkarıp bir daha asla takmayacağını belirttiğini, ashâb-ı kirâmın da sözlü bir talimat almadan her iki halde de Hz. Peygamber'i izlediğini, yani O'nun fiillerine aynen uyduklarını anlatan rivâyeti nakletmiş ve böylece **fiilî sünnet**'ler konusunda ne yapılması gerektiğine açıklık getirmiş, kendi kanaatini de böylece belirtmiştir.

Aynı konunun temellere inen uzantısı olarak Buhârî, "**zorlamanın, ilimde münaza'a'nın, dinde ve bid'atta aşırılığın çirkinliği (keraheti)**" hakkında yedi hadîs zikretmekte, **Hz. Peygamber'den ileri bir müslüman olunamayacağını**, Hz. Peygamber gibi olmaya çalışmanın bir i'tisam anlamı taşıdığını, ümmetin görevinin kendilerinden istenenden ibâret olduğunu belirleyen ve Hz. Peygamber'in kendisine has bazı farklı ve ileri uygulamalarının olabileceğini, ümmetin konumunu ve dolayısıyla Kitap ve Sünnet'e bağlılık kavramını belli ölçüde açıklayan rivâyetlere dikkat çekmektedir. Bir başka ifade ile **sünnete uymanın, Hz. Peygamber'in her hareketini aynen uygulamak anlamına gelmediği gibi, dindarlık olsun diye Hz. Peygamber'in işleyegeldiği bazı uygulamalardan kaçınmanın da sünnete uyma göreviyle bağdaşmadığını** anlatmaktadır. Buhârî, burada Sünnet'in i'tidal vasfının i'tisam konusunda hangi anlama geldiğini açıkça göstermiş olmaktadır.

Kitap ve Sünnet'e sarılma konusunda en olumsuz durum, sünnet dışı uygulamalar (bid'atlar) icad etmek, bid'atçılara şu veya bu şekilde destek olmaktır. Bu sebeple Buhârî, altıncı bâb olarak, **herhangi bir bid'atçıyı barındıran, ona yataklık edenin vebâli'ni** işlemektedir. Bu başlık altında, **Sünnetin beşiği Medine'de bir bid'at çıkarmanın ya da öyle birini barındıranın; Allah'ın, meleklerin ve tüm inananların la'netine müstehak olacağını** bildiren rivâyete yer vermekte, durumun

vehâmetini göstermektedir.

Kitap ve Sünnet'ten ayrılmanın bir başka yolu mücerred re'y'e tâbî olmaktır. Buhârî, yedinci bâb olarak hemen bu konuya girmekte ve **"re'yi ve zorlama kıyası kötüleleyen rivâyetler"**i sıralamaktadır. Re'y'e ve kıyâs'a fazla güvenmemek gerektiğini, Sünnet'i ölçü almanın bir çok dinî ve siyâsî sıkıntıdan uzak kalmanın yolu olduğunu belgeleyen iki rivâyetle bu konuya açıklık getirmektedir. Peşinden de, **"hakkında vahy gelmemiş konularda Hz. Peygamber'in tavrının, "bilmiyorum" demek ya da vahy gelinceye dek beklemek olduğu, ama asla re'y ve kıyas ile cevap vermediği gerçeğini** bâb başlığı olarak tesbit etmektedir. Bu başlık altında mirasla ilgili suallere Hz. Peygamber'in miras âyeti nâzil oluncaya kadar cevap vermediğine dair bir rivâyeti nakletmektedir.

Buhârî, Hz. Peygamber'in tutumunu anlatmaya yeni bir başlıkta devam etmekte ve O'nun, kadın-erkek tüm ümmetini, Allah'ın kendisine öğrettiği vahy (nass) ile eğittiğine re'y ve kıyas ile eğitmediğine dair bir rivâyeti nakletmektedir. Müellif, Hz. Peygamber'in vahye yâni nassa bağlılığını hatırlatmak suretiyle O'nun ümmetinin de aynı şekilde davranması gerektiğine, **eğitim, fetvâ, tebliğ** gibi konularda sünnet'e sarılmanın böyle bir uygulama ile gerçekleşebileceğine dikkat çekmek istemektedir.

Buhârî, bütün saptırma gayretlerine ve sapıklık âmillerine rağmen **Muhammed ümmetinden bir grubun kıyâmete dek hak üzere bulunacağı ve bu grubu "ilim ehli'nin oluşturacağı"**na dair açtığı onuncu bâbta, konuyu belgeleyen iki hadîse yer vermektedir. Böylece, toplu bir sapıklık olmayacağını, önemli bir grubun, bilenler grubunun hak üzere yaşayacağını belirlemekte; ilmi, Kitap ve Sünnet dışı tavırlara kapılmama garantisi olarak değerlendirmektedir.

Daha sonra **"grublara ayrılmanın bir tür azab vesilesi olduğuna işâret eden âyeti"** bâb başlığı yapan müellif, bu âyetle ilgili bir rivâyeti sevketmektedir.

Buhârî, bu noktada **"Allah Teâlânın hükmünü belirttiği bir hükme benzeterek hüküm vermek"**le ilgili bir bâb açmakta ve Hz. Peygamber'in iki konuda böylesi bir kıyas ile verdiği iki hükmü zikretmektedir. Birinci hüküm, esmer bir çocuğu olan kişinin itirazını, develeri misal getirerek soya çekim olabileceği ile değerlendirmesidir. İkincisi ise, annesinin hac etme adağını onun yerine ifâ edip edemeyeceğini soran kadına, **"annenin borcunu versen ödemiş olacağın gibi, adağını da yerine getirebilirsin"** diye cevaplandırması hâdisesidir.

Buhârî böylece Allah Teâlâ tarafından hükmü belirlenmiş meselelere kıyâsen verilecek hükümlerin, "**kitaba bağlılık**" anlamına geldiğini ve geçerliliğini vurgulamaktadır.

"Kâdıların, Allah'ın indirdiği ile hüküm vermeye çalışmaları, ictihadları, hikmetle hüküm verenleri, (şahsî olarak hükmü zorlamayanları) Hz. Peygamber'in övmesi ve halifelerin ehl-i ilm ile istişâre etmeleri, konuları ehl-i ilme sormaları" başlığı altında müellif, iki hadîs zikretmekte, ümmete yakışan uygulamanın bu olduğuna işâret etmektedir.

Kitap ve Sünnet'e bağlılık konusunda en büyük sapmanın geçmiş ümmetleri izlemek olduğuna da Hz. Peygamber'in, "**sizden öncekilerin yoluna uyacaksınız**" hadîsini başlık yaparak işâret eden Buhârî, yahûdî ve hristiyanların müslümanlar için olumsuz etkisinin kaçınılmazlığına delâlet eden iki hadis nakletmekte ve i'tisam'ın ne kadar zorlu bir iş olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Buhârî, "**sapıklığa çağırınların ya da kötü bir çığır açanların vebâli**" ile ilgili olarak açtığı bâbta, katl olayını ilk başlatan Hz. Âdem'in oğluna, her haksız adam öldürme olayından bir sorumluluk payı ayrıldığını bildiren hadisi vermekte, bu durumun, hristiyanlıktaki ilk günah telakkisi ile hiç bir ilgisinin olmadığını da "... **bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarını kısmen yüklenirler...**" [en-Nahl (16), 25] âyetini zikrederek göstermektedir.

"Hz. Peygamber'in beyânları, âlimlerin ittifakına ve Mekke-Medine ehlinin üzerinde birleştiği konulara dikkat edilmesinin teşviki, Hz. Peygamber'in, muhâcirlerin ve ensârın Medine'deki yerleri, Hz. Peygamber'in musallâsı, minberi ve kabri (gibi) makamlar" başlığını taşıyan ve 22 hadîs ihtivâ eden 16. bâbın ilk bakışta i'tisam ile alâkasını tesbit etmek mümkün gözükmemektedir. Hele de "**Medine'nin faziletleri**" bölümünde, buradaki bir çok hadîsin yer aldığını hatırlayınca, bu daha da güçleşmektedir. Ancak biraz üzerinde durulunca, Hz. Peygamber'e ait sözlü ve fizikî hatıraların bulunduğu sünnetin beşiği, İslam'ın ilk başkenti Medine'nin i'tisam açısından öneminin fevkalâde olduğu anlaşılacaktır. Çünkü orada yapılacak bir yanlışın bid'at olarak ümmete etkisinin derin olacağı kesindir. Bu sebeple Medine ve Medinelilerin amellerinin Kitap ve sünnete sarılma bakımından ölçü olma niteliği yönüyle, bu bölümde tetkik edilmesi, oldukça köklü bir alâkanın tabîi sonucudur. Yoksa sırf bir "**üstünlük isbatı için**"²⁰ ele alınmış değildir. **Bazı merkezlerin itisam açısından büyük**

20 Böyle bir gerekçe için bk. İbn Hacer, Fethu'l-Bâri, XIII, 312.

önem taşıyacağı gerçeğini gözler önüne sermesi bakımından da bu bâb oldukça dikkat çekicidir.

Buhârî, ²¹ ليس لك من الامر شيء âyeti ile ilgili olarak açtığı bâbta Hz. Peygamber'in sabah namazının son rekatında rüku'dan sonra bazı kişilere lânet okuması karşısında bu âyetin nâzil olduğunu, binaenaleyh Allah'a ait tasarruflarda, Peygamber'i ilgilendiren herhangi bir hususun bulunmadığını kaydetmektedir. **"Kitaba uymak peygamber dahil herkes için baş görevdir"** mesajına dikkat çekmektedir.

"İnsanın çokça cedel yanlısı olduğu" [el-Kehf (18) 54] ve **"ehl-i kitab ile en güzel şekilde mücâdele ediniz"** [el-Ankebut (29) 46] âyetleriyle ilgili olarak açtığı 18. bâbta Buhârî, Hz. Ali'nin insanların tartışma meraklarını temsil eden bir davranışı ile Hz. Peygamberin ehl-i kitaba hitabını içeren iki hadîsi nakletmektedir. İşi cidal ve münakaşaya döktünüz mü, i'tisam konusunda belli zaafların belireceğine böylece dikkat çekmiş olmaktadır.

"Müslümanların orta ümmet olduğunu belirleyen âyeti" ve "Hz. Peygamber'in, ilim ehlinden oluşan cemaatin iltizam edilmesi ile ilgili emri"ni esas alan bâbta Buhârî, sadece Ümmet-i Muhammed'in âhirette öteki ümmetlere şâhidlik edeceğine dair bir hadîs nakletmektedir. Bâb başlığının ikinci kısmı bir anlamda delilsiz kalmış gözükmektedir.

Buhârî, **"hâkimin bilgisizliği sebebiyle verdiği hükümde Hz. Peygamber'in hükmüne ters düşmesi halinde bu hükmün, "dinimizde olmayan bir amel işleyenin bu ameli merduddur" hadîsinin hükmü gereğince geçersizdir"** başlığı altında Hayber hurmalarını toplamakla görevlendirdiği sahâbinin uygulamasını tasvib etmediğini gösteren bir rivâyeti vermektedir. Böylece geçerlilik için Kitab ya da Sünnete uygunluğun vazgeçilmez unsur olduğu anlatılmak istenmiştir.

"Hâkimin ictihad edip hüküm verdiği zaman isâbet etse de etmese de alacağı ecir" başlığı ile Buhârî, sorumluluğunu tam anlamıyla yerine getiren, gerçeği bulmak için son gayretle elinden geldiğince çalışsan ve bir hükme varan hâkimin isâbet halinde iki; hata halinde bir sevab kazanacağını bildiren hadîsi zikretmektedir. İctihadın, yani Kitab ve Sünnete uygun hüküm verebilmek için gayret etmenin bizzat sevablı bir iş olduğunu, isâbetli bir sonuca ulaşma halinde bunun ikiye katlanacağını belirlemekte; bütün meselenin, Kitab ve Sünnet çerçevesinde kalmayı temel almak olduğuna dikkat çekmektedir.

"Nebi'nin (s.a.) hükümleri ortadaydı" diyenlerin aleyhine delil

21 Âl-i İmrân (3), 128.

ve ashab-ı kirâmın bir kısmının Hz. Peygamber'in savaşlarından ve bazı İslâmî meselelerden haberdâr olmadığı" başlığı altında Buhârî, Hz. Ömer'in, isti'zan'ın üç kez olup üçüncü izin istemeden sonra, kapıda beklenmeyip gidileceğini bilmediğini, peşinden de Hz. Ebû Hu-reyre'nin, "müslümanların kimilerinin ticâret, kimilerinin de bağ ve bahçeleriyle meşgul olduklarını ve fakat kendisinin karın tokluğuna sürekli Hz. Peygamber'i izlediğini ortaya koyan sözleriyle ilgili" iki rivâyeti nakletmektedir. Böylece ashâbın, her olay ve bilgiye doğrudan değil, bilvasıta muttalî olduklarının da bilindiğini, kitab ve sünnete bağlılığın, amelin, haber-i vahid'e itimat ile de oluşabileceğini anlatmaktadır.

"Başkalarının değil, sadece Hz. Peygamber'in herhangi bir şeyi reddetmemesi delildir, diyenler" başlığı altında Câbir b. Abdillah'ın, İbnu's-Sayyâd'ın deccal olduğuna yemin ettiği, bunu nasıl yapabildiği sorulunca da "Hz. Peygamber'in huzurunda aynı konuda Hz. Ömer'in yemin ettiğini ve Hz. Peygamber'in de bunu reddetmediğini, buna mânî olmadığını" söylediği ile ilgili rivâyeti nakletmektedir. Böylece Buhârî de, Hz. Peygamber'in reddi terketmesinin yani reddetmemesinin delil sayılacağı kanaatine iştirak etmiş olmaktadır.

"Deliller yardımıyla anlaşılabilen hükümler, delâletin mânâ ve yorumu" başlığıyla açtığı bâbta Buhârî, Hz. Peygamber'in değişik konularda farklı tavır ve yorumlarıyla bazı hükümlerin delillerine işârette bulunduğu dair altı rivâyet zikretmektedir. Bu bâbta yer alan rivâyetlerden anlaşılacaktır ki, Hz. Peygamber'in tavırları bazı hükümlere ulaşabilmekte delil niteliği taşımaktadır.

Ayrı bir bölüme başlıyormuş gibi besmele yazıldıktan sonra açılan 25. bâb; "Hz. Peygamber'in, ehl-i kitaba bir şey sormayın talimâtı" başlığını taşımakta ve iki hadîs ihtivâ etmektedir. Bu kısmın i'tisâm açısından özel bir önemi olduğu açıktır. Zira Kitab ve Sünnete bağlılık konusunda müslümanları olumsuz yönde ciddi şekilde etkileme şansına ancak ehl-i kitab sahip bulunmaktadır. Ayrıca ne de olsa, vahy mahsûlü birer kitaba sahiptirler. Onları tasdik de tekzîb de bazı sakıncalar taşımaktadır. Bu sebeple ve gerçek öğrenilinceye kadar "Biz Allah'a, bize indirdiğine ve size indirdiğine de inanıyoruz" deyip müslümanca tavır koymak, tartışmaya ve bilgi alış-verişine girmemek en doğru harekettir.

Buradan, müsteşriklerce gerçekleştirilen araştırmalar konusunda da, müslüman bilginlerce aynı konuların araştırılmasına kadar "çekimser" bir tavır içinde olmanın, hemen mutlak doğru imiş gibi müsteşrik iddia-

larını kabullenmemenin bir sünnet olduğu sonucu çıkarılabilir. Kabul için de redd için de bilgiye, müslümanca bir yaklaşımla ortaya konmuş bir bilgiye ihtiyaç bulunmaktadır.

"(Kitab ve Sünnette) hilaf ve münâkaşanın kerâheti" başlığı altında Buhârî, Kur'ân'ın gönül huzur duyduğu sürece okumak gerektiğini, başka şeyler düşünmeye başlayınca okumayı kesmeyi, Hz. Peygamber'in huzurunda tartışmanın yersizliğini ve bazı mahrûmiyetlere sebep olduğunu üç rivâyetle anlatmaya çalışmaktadır.

"Mübah olduğu bilinmesi hali müstesnâ, Hz. Peygamber'in nehyi, tahrim ifâde eder, emri de böyledir (helallik ifade eder)" başlığı altında da Buhârî iki ayrı olay ve rivâyetle konuya açıklık getirmektedir.

"Şûra" ile ilgili âyeti konu aldığı son bâbta Buhârî, Kitab ve Sünnet'e bağlılık konusunda meşveret ve danışmanın önemine Hz. Peygamber'in mübârek hayatlarından, hulefâ-i râşidinden örnekler vermek suretiyle işâret etmektedir. Şûra ya da meşveretin karardan önce olması gereğine ayrıca parmak basmaktadır. Meşveretin gâyesi de Kitab ve Sünnet'e uygun, onlara bağlılığı perçinleyici çözüm yolları bulmaktır. Yani i'tisam için şûra mesajı verilmektedir. Başka bir ifade ile meşveret, Kitab ve Sünnet'e bağlılığı sağlarsa, sistemdeki fonksiyonunu icrâ etmiş, yani bir anlam kazanmış olacaktır. Yoksa Kitab ve Sünnet'i dışlamak ya da onlardan yan çizmek için meclisler kurmak bir hüner değildir.

Bize öyle geliyor ki Buhârî, "şûra, i'tisamın denetim ve yenilenme müessesesidir" demek istemektedir.

Bu özet değerlendirmeler ışığında Buhârî'nin i'tisam konusuna yaklaşımını şöylece maddeleştirmek mümkündür:

- Kitab ve Sünnet'e bağlılık
- Sünnet'te Kitab'ın yönlendirici etkisi
- Hz. Peygamber'in Kitab'a bağlılığı
- Ümmet içinde Hakka (Kitap ve Sünnet'e) bağlı bir grubun sürekli bulunacağı (İtisamın sürekli gündem maddesi olacağı, çünkü temel vasıf olduğu)
- Tefrikanın azab sebebi olduğu
- Sünnetten ayrılıp bid'at ihdas etmenin, mücerred re'y ve kıyasla sonuçlara gitmeye çalışmanın sapıklık ve ayrılık sebebi olacağı
- Geçmiş ümmetleri taklid etmenin ümmet bütünlüğüne ve değerlerine zarar vereceği

- İctihadın i'tisam fikri ve çizgisinde olması lâzım geldiği
- Şûra, istişâre geleneği (i'tisam noktasındaki sıkıntıların çözüm yolu)

2. İbn Hıbbân'ın Yaklaşımı

En son "Sahîh" musannıfı kabul edilen İbn Hıbbân el Bustî (ö. 354/965) konuya değişik sayılabilecek bir yaklaşıma sahiptir. Bilindiği gibi İbn Hıbbân'ın eseri, İbn Belbân (ö. 739/1339) tarafından "**el-İhsân bi tertîbi Sahîhi İbn Hıbbân**" adıyla yeni bir şekle konulmuş bulunmaktadır. Bu yeni şeklinde **Sahîh**'in ikinci bâbı **i'tisam** ile ilgilidir. Müellif konuyu bir bâb ve iki fasıl içinde ele almaktadır:

Bâb başlığını "Sünnete bağlılık ve 'nâfile' emir-nehiy olarak sünnete taalluk eden hususlar" teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in ümmet açısından konumunu belirleyen iki temsîlî beyânı muhtevî hadîslerden sonra şu yan başlıklar dikkati çekmektedir: "Fırka-ı nâciye'nin niteliği, mü'mine Hz. Peygamber'in sünnetlerini iltizam etmesi ve sünnetten uzak duran bid'at ehlinde kendisini kollaması gerektiği, sırât-ı müstakîm dışındaki yolları izlemeyi terketmek, emirlerini her şeye tercih ederek Allah ve Resûlü'nü seven ve rızalarını kazanmayı isteyenlerin cennette Hz. Peygamberle beraber olacağı, Hz. Peygamber'in gidişâtına (hedy) uymanın gereği, kişinin tüm fiillerinde sünnet uygulamasını araması ve bu uygulamaya ters düşen her bid'attan uzak durmanın lüzûmu, hırs, neşe ve gayreti sünnetten yana olanların kurtulduğu, Peygamber'in tüm sünnetlerinin Allah'tan olduğu, kendi heva ve hevesinden kaynaklanmadığı, söz ve fiillerinin tamamında Hz. Peygamber'in sünnetinden yüz çevirmemek lâzım geldiği...

İbn Hıbbân bu bâb için açtığı ilk fasılda, Hz. Peygamber'in durum ve konumunu tesbite çalışmaktadır. İlk olarak Hz. Peygamber'in söz, fiil ve her ikisiyle birlikte ümmetine muhtaç olduğu şeyleri emrettiğini ele almakta, sonra da dış görünüşüyle anlaşılacak şekilde açıklanmış olmadıkça Hz. Peygamber'in emrinin geçerli olmayacağı iddiasını çürüten bir hadîse yer vermekte ve bu noktada kendisi de bir sayfayı aşkın bir açıklamada bulunmaktadır. "Emrettiği ve nehyettiği konularda Allah ve Resûlü'ne itaat edenin cennete gireceği başlığıyla sünnete uymanın mutlu sonuna işâret etmektedir. "Hz. Peygamber'den sâdır olan evâmîr ve nevâhi'nin güçleri nisbetinde ümmet fertlerine farz olduğunu, bundan ayrı kalmanın câiz olmadığı"nı belirlemekte, mübahlık ifâde ettiğine delil olmadığı sürece nevâhi'nin kesinlik ve gereklilik ifâde ettiği, Hz. Peygamber'in "size birşey emrettiğimde..." ifâdesinden maksadın, "din işlerine dâir" demek olduğu; "dünya işleriyle ilgili" demek olmadığı,

Resûlullah'ın sünnetlerine boyun eğmeyenlerde veya bazı ters kıyaslamalara giderek sünnetten yüz çevirenlerde iman bulunmadığı, bir takım asılsız te'villerle sünnetten yüz çeviren ve kabul ettiği için o tür te'villere karşı çıkmayanların ehl-i bid'attan oldukları, Allah ve Resûlü izin vermediği sürece müslümanların işlerinde bazı yeni değişiklikler yapmanın yasak olduğu, Kitab ve Sünnette aslı bulunmayan ihdas edilmiş olan her şeyin merdûd yani ğayr-ı meşru ve ğayr-ı makbûl olduğu gibi hususlara dâir rivâyetleri zikretmektedir.

İbn Hibbân ikinci fasılda da, sahîh olduğunu bilmediği halde Hz. Peygamber'e bir söz isnadına kalkışanın cehenneme gireceğini, bu kanaatin doğruluğuna işaret eden iki haberi şâhid olarak zikrettikten sonra, kasden Hz. Peygamber'e yalan isnâd edenin cehenneme kesin olarak gireceği ve son olarak da Hz. Peygamber'e yalan isnad etmenin en büyük iftira ve bühtân olduğunu belirleyen bir rivâyete yer vermektedir.

Böylece İbn Hibbân, Sünnet ve Hz. Peygamber'in konumu ve O'nun İslâm açısından ifade ettiği anlam üzerinde durmuş, sistemin bu noktadaki hassasiyetini belirlemeye çalışmış olmaktadır.

el-Beğavî'nin Yaklaşımı

el-Beğavî'nin (516/1122) **i'tisam** konusuna yaklaşımını tesbit için onun elimizde bulunun iki eserini incelemek ve karşılaştırmak gerekmektedir. Aslında eserlerin karakter farklılığı karşılaştırmaya pek de imkân bırakmamaktadır. Biz önce her iki eserdeki durumu ayrı ayrı tesbit etmek istiyoruz.

a. Mesâbihu's-sünne'de İ'tisam

Kitâbu'l-imân'ın beşinci bâbı olarak "**el-İ'tisam bi'l-kitab ve's-sünne**"ye yer veren el-Beğavî, bu eserdeki usûlü gereğince, **Sihah** grubuna dâhil 14; **Hisan** grubuna dâhil 21 hadîs sevketmektedir. Mesâbih'te i'tisam, Kitâbu'l-iman'ın en son bâbı olmaktadır. Yaklaşım, seçilen hadîslerin sıralanışında yatmaktadır.

b. Şerhu's-sünne'de i'tisam

el-Beğavî, hadîs kaynaklarından seçtiği sünnet malzemesini, hiçbir mezhebin görüşüne bağlı kalmaksızın şerh etmek ve böylece Sünnet'in fıkhnın hayata intikalini bir ölçüde de olsa, canlandırmak maksadıyla kaleme aldığı **Şerhu's-sünne**'de i'tisam konusunu bâb olarak şöyle ele

almaktadır:

el-İ'tisam bi'l-kitab ve's-sünne

Kitab ve kurtarıcılığı

Sünnet ve kurtarıcılığı

Bid'at ve hevâ'nın reddi (Reddü'l-bid'a ve'l-ehvâ)

Hevâ ve heves düşkünlerinden uzak durmak (Mucânebetu ehli'l-ehvâ)

Sünneti ihyâ edenin ecri, bid'atçının vebâli

4. İbnu'l-Esîr'in Yaklaşımı

İbnu'l-Esîr (ö. 606/1209), altıncı kitab olarak Muvatta'ı kabul ettiği cem' çalışması **Câmiu'l-usûl**'ünde **i'tisam** konusunu, ikinci kitab olarak ve **el-i'tisam bi'l-kitab ve's-sünne** başlığıyla ele almaktadır. Sonra da

el-İstimsak bihima (Kitab ve sünnete tutunmak)

el-İktisâd ve'l-ihtisâr fi'l-amel (Amelde orta yolu tutmak) şeklinde konuya yaklaşmaktadır.

Burada hemen işâret edelim ki İbnu'd-Deyba da **Câmiu'l-usûl**'ün muhtasarı **Teysîru'l-vusûl**'de aynı çizgiyi -tabîi olarak- takib etmiş, sadece son başlıktaki "ihtisar" kelimesini kaldırmıştır.

5. Ali el-Mutteki'nin Yaklaşımı

Bölüm adları alfabetik olarak tasnif ettiği Kenzu'l-ummâl'inde Ali el-Muttakî (ö. 975/1567) el-İ'tisam bi'l-kitab ve's-sünne'yi genişçe bir **bâb** olarak ele almıştır. Bâbın son kısmında bid'atle ilgili bir fasıl açmakta böylece sünnet – bid'at zıddiyeti içinde konuya ait iki yüze yakın (196) rivâyet zikretmektedir. Ayrıca konuya Kitâbu'l-imân içinde yer vermekle i'tisam'ı asıl ait olduğu yerde değerlendirmiş olmaktadır.

6. Mansur Ali Nâsîf'in Yaklaşımı

Müellif, et-Tâcu'l-câmi li'l-usûl fi ehâdisi'r-Resûl (s.a.) adlı derleme eserinde el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne'ye Kitâbu'l-İslâm ve'l-imân bölümünün **6. bâbı** olarak yer vermiştir. Bu bâbta 16 hadîs zikretmiş, hemen peşinden de "amelde iktisad ve devamlılık" konusuna dair hadîsleri sevk etmiştir.

et-Tâc müellifi İbnu'l-Esîr'le büyük bir paralellik içinde konuya yaklaşmıştır. Sâdece amelde iktisad bâbına devamlılık unsurunu ilâve etmiş gözükmektedir.

F. DEĞERLENDİRME

"Târihçe" ve "Yaklaşımlar" başlıkları altında dercettiğimiz tesbitlerde açıkça görüldüğü gibi el-İ'tisâm konusu;

1. Ya müstakil bir bölüm olarak (Buhârî'de olduğu gibi)
2. Ya bir (veya bir kaç) bâb olarak
3. Veya Kitâbu's-sünne adıyla Sünen'ler içinde yahut da müstakil eser olarak
4. Ya da İman bölümünün bir bâb'ı olarak değerlendirilmiştir.

Bu gelişme çizgisi, i'tisâm konusunun temelde İslâmî kimlik ile alâkasının ortaya konması anlamındadır. Bu arada Dârimî ve İbn Mâce'nin sünnete bağlılık konusunu i'tisâm terimini kullanmadan da olsa, Sünen'lerine mukaddime yapımları, konunun h. III. asırda kazandığı güncelliği ve ümmet için arzettiği önemi gözler önüne sermek bakımından ayrıca ehemmiyet arz etmektedir. İmam Müslim'in i'tisâm'a Fedâil bölümünde Hz. Peygamber'i tanıttığı kısımda, O'nun sîret ve sünnetine karşı takınılması gerekli tavırları işlerken değinmesi de ayrı bir bakış açısını yansıtmaya bakımından târihî değere sahiptir.

Sonraki dönemlerde müellifler kendi zamanlarının dinî ve sosyal şartlarına göre i'tisâm konusunu işleyegelmişlerdir. **Bugün de yapılacak iş, mevcut duruma göre müslümanlara, İslâmî kimlik ve kişiliklerini koruyabilmeleri için, onları Kitab ve Sünnet çizgisinde tutmak için yeni tertib ve düzenlemelerle eserler ortaya koymaktır.**